

RÂZÎ-BİLLÂH

(الراضي بالله)

Ebü'l-Abbâs Ahmed (Muhammed)
er-Râzî-Billâh b. Ca'fer
el-Muktedir-Billâh el-Abbâsî
(ö. 329/940)

**Abbâsî halifesi
(934-940).**

3 Rebülâhîr 297'de (20 Aralık 909) doğdu. Babası Muktedir-Billâh, annesi Rum asıllı bir câriyedir. Henüz dört yaşında iken Mısır ve Mağrib'in idaresi kendisine tevdi edildi ve hil'at giydirilip nâibi Türk asıllı kumandan Mûnis el-Muzaffer ile birlikte Mısır'a gönderildi. Ebü'l-Abbâs burada onun gözetiminde büyüdü. Halife Muktedir-Billâh 315 (927) yılında Mûnis'i Bizans ile mücadeleye memur edince halife ile Mûnis'in arası açıldı. Ebü'l-Abbâs, babası ile Mûnis arasında devam eden anlaşmazlığın çözümü için Vezir İbn Mukle ile beraber gayret sarfettiyse de bir sonuç alamadı. Muktedir 318'de (930) Ebü'l-Abbâs'a tekrar hil'at verip iktâlarına Suriye'yi de ilâve etti (İbnü'l-Esîr, VIII, 223). Ertesi yıl Mûnis'in Ebü'l-Abbâs'ı Bağdat'ın Muharrim mahallesindeki sarayından alıp Suriye'ye götürerek kendisine halife olarak biat etmek istediği haberi duyulunca Muktedir hemen harekete geçip onu Dârülhilâfe'ye getirtti. Halife Muktedir'in 320'de (932) öldürülmesinin ardından Mûnis, Ebü'l-Abbâs Ahmed'i halife yapmak istedi. Fakat Ebü Ya'kûb İshak b. İsmâil en-Nevbahtî buna itiraz ederek annesinin ve yakınlarının etkisinde kalmadan ülkeyi yönetebilecek birinin halife yapılması gerektiğini söyledi. Nihayet Kâhîr-Billâh halife ilân edildi. Ardından Ebü'l-Abbâs ve yakınları yakalanıp hapse atıldı, malları müsadere edildi.

Ebü'l-Abbâs Ahmed, Halife Kâhîr-Billâh'ın hal'edilmesinden sonra hapis hane-nden çıkarıldı ve Râzî-Billâh lakabıyla halife ilân edildi (6 Cemâziyevvel 322 / 24 Nisan 934). Râzî-Billâh, Ali b. İsâ İbnü'l-Cerrâh'ı vezir tayin etmek istedi. Ancak o yaşlılığını ileri sürerek bu teklifi geri çevirdi ve İbn Mukle'yi tavsiye etti; İbn Mukle vezir tayin edildi. Bu sırada devrin güçlü kumandanlarından Muhammed b. Yâkût, Bağdat'a gelip hâcibliği ve ordu kumandanlığını üstlendi. Vezir İbn Mukle'nin bütün yetkilerini elinden alarak yönetme tamamen hâkim oldu. Divan görevlilerinden kendisinin yazılı onayı olmadan hiçbir tayin ve azlin yapılmamasını istedi. Râzî-Billâh daha sonra onu dayısı Hârûn b. Garîb

ile savaşmak üzere görevlendirdi. Muhammed onu mağlûp ederek öldürdü. Muhammed b. Yâkût ve kardeşi Muzaffer'in iktidarı ele geçirmelerinden rahatsız olan İbn Mukle onları halifeye şikâyet edip bertaraf edilmelerini talep etti. Düzenlenen bir kompo sonucu iki kardeş Dârülhilâfe'deki bir toplantı sırasında tutuklanıp hapsedildi. Bu olayın gerçekleştiği 323 (935) yılından itibaren İbn Mukle iktidarın gerçek sahibi oldu.

Aynı yıl Hanbelîler, Bağdat'ta kumandanların ve halkın evlerine girip içki ve eğlence aletleri aramaya, buldukları eşyayı tahrip etmeye başladılar. Erkeklerin kadınlarla birlikte yürütmesine engel oldular, Şâfiîler'i dövdüler. Bu hareketler şehirde büyük karışıklığa yol açtı. Bunun üzerine Râzî-Billâh bir menşur yayımlayarak onları bu taşkınlıklarından vazgeçmeleri için uyardı (İbnü'l-Esîr, VIII, 308-309). Öte yandan Karmatîler hac yolunu kesip hacca engel oldular. Hamdânîler'den Nâsîrüddevle halifeye mektup yazarak Musul'un kendisine bağışlanmasını istedi, halife de bu teklifi kabul etti. 324'te (936) Huceriyye ve Sâciyye adlı askerî gruplar halifeden İbn Mukle'yi azledip yerine Ali b. İsâ İbnü'l-Cerrâh'ı getirmesini istediler. Halife onların isteğini de yerine getirmek zorunda kaldı. İbn Mukle ile oğlu hapse atılıp malları müsadere edildi. Ali b. İsâ kendi yerine kardeşi Abdurrahman'ın vezir yapılmasını tavsiye etti. Halife aynı yıl Vâsıt Valisi İbn Râik'i geniş yetkilerle ordu kumandanı ve emîrül-ümerâ tayin etti; onun isteğiyle de o sırada Mısır ve Suriye'nin haraç işlerinden sorumlu olan Fazl b. Ca'fer İbnü'l-Furât'ı vezir yaptı. Aynı yıl Ahmed b. Keygalağ'ı Mısır valiliğinden azledip yerine Muhammed b. Tuğç'u getirdi, Suriye'yi de onun idaresine verdi. Yine İbn Râik'in teşvikiyle Beridîler'den Ebû Abdullah ile mücadeleye girdi (325/937) ve halifeliği boyunca onunla mücadele etmek zorunda kaldı.

Vâsıt'ta bulunan Türk asıllı nüfuzlu kumandanlardan Beckem'in bütün Irak'a hâkim olmasından korkan İbn Râik onu bertaraf etmeye karar verdi. Bunun üzerine Beckem, İbn Râik'e düşman olan eski vezir İbn Mukle'nin desteğiyle kendisini İbn Râik'in yerine emîrül-ümerâ tayin ettirmek istedi. Buna öfkelenen İbn Râik halifenin rızasıyla İbn Mukle'nin sağ elini kestirdi (326/938). Ancak halife daha sonra pişman olup İbn Mukle'yi doktoru Sâbit b. Sinân'a tedavi ettirdi, fakat daha sonra etrafındakilerin telkiniyle dilini de kestirdi (İbnü'l-Cevzî, VI, 311; İbn Hallikân, V, 113-115). İbn Râik, Zilkade 326'da (Eylül 938) Bağdat'a gelen Beckem karşısın-

da mağlûp olunca halife Beckem'i emîrül-ümerâ tayin etti. Râzî-Billâh, 327 yılı başlarında (Kasım 938) Beckem ile birlikte Hamdânîler'den Nâsîrüddevle ile savaşmak için Musul üzerine yürüdü ve şehre hâkim oldu. Bu sırada İbn Râik Bağdat'ı ele geçirdi. Ancak daha sonra Diyarımudâr, Tarîkulfurât, Kinnesrîn ve Avâsım valilikleri kendisine verilerek Bağdat'tan uzaklaştırıldı (327/939). Bu yıllarda Bizans İmparatorluğu ve Büveyhîler'in saldırılarıyla da uğraşmak zorunda kalan Râzî-Billâh 15 Rebülevvel 329'da (18 Aralık 940) vefat etti. Cenaze namazını Kadı Yûsuf b. Ömer kıldırdı ve Rusâfe'deki görkemli türbeye defnedildi. Yerine el-Müttakî-Lillâh lakabıyla kardeşi İbrâhim geçti (İbnü'l-Esîr, VIII, 368). Divan sahibi son şair halife olarak tanınan Râzî-Billâh faziletli, hoşgörülü, güzel ahlâklı ve cömert bir insandı. Âlim, edip ve şairlerle sohbet eder, halka maddî yardımda bulunur, çeşitli hediyelerle onların gönlünü alırdı. Ayrıca zengin bir kütüphanesi vardı (Avvâd, s. 115-116). Ebü'l-Kâsım el-Begavî ile tarihçi Ebû Bekir es-Sûfî hocalarından, meşhur tabip Sinân b. Sâbit es-Sâbî de yakın dostlarındandı. Şair Nâşî el-Asgar halife için övgüleri kaleme almıştır. Râzî-Billâh devrinde Emîr III. Abdurrahman Endülü's'te halifeliğini ilân etmiş (317/929), böylece aynı dönemde İslâm dünyasında üç ayrı halife adına (Abbâsîler, Fâtımîler, Endülü's Emevîleri) hutbe okunmaya başlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü Bekir es-Sûfî, *Ah̄bârü'r-Râzî-Billâh ve'l-Müttakî-Lillâh* (nşr. J. H. Dunne), Beyrut 1403/1983, s. 1-185; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-z̄zeheb* (Abdülhamîd), IV, 322-338; a.m.f., *et-Tenbih*, s. 105, 122, 154, 174, 193, 388-397; Arîb b. Sa'd, *Şılatü Târîhi't-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebü'l-Fazl], XI içinde), s. 36, 44, 45, 56, 73, 82, 103, 121, 133, 144, 152, 155, 156; İbn Miskevehy, *Tecâribü'l-ümem*, I, 289-420; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîhi't-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebü'l-Fazl], XI içinde), s. 284-323; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târîhi'l-hulefâ'* (nşr. Kâsım es-Sâmerâî), Leiden 1973, s. 163-167; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntażam*, VI, 188, 265-271, 281, 311, 324-325; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 113-115; İbnü't-Tiktak, *el-Fahîrî* (nşr. M. İvaz İbrâhim Bek - Ali el-Cârim Bek), Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 251-254; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtaşar fi târîhi'l-beşer*, Beyrut 1375/1956, III, 101-110; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 342-344; W. Muir, *The Caliphate its Rise, Decline and Fall*, Oxford 1891, s. 563-566; G. le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 155, 194-195; H. Busse, *Chalif and Grosskönig: Die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beirut 1969, bk. İndeks; Cebrâil Süleyman Cebbûr, *el-Mülûkû ş-şu'arâ'*, Beyrut 1401/1981, s. 168-176; Hudaî, *Muhâdarât: 'Abbâsiyye*, s. 360, 367; İbrâhim Selmân el-Kürevî, *el-Büveyhiyyûn ve'l-hilâfetü'l-'Abbâsiyye*, Küveyt 1402/1982, s. 143-150; C. Avvâd, *Hazâ'inü'l-kü-*

tûbi'l-kadîme fi'l-İrâk, Beyrut 1406/1986, s. 115-117; Yûsuf el-İş, *Târîhu 'aşri'l-hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Dimaşk 1990, s. 181-184; K. V. Zetterstéen, "al-Râđi Bi'llah", *EI²* (İng.), VIII, 368.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

RCD

(bk. KALKINMA İÇİN
BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ TEŞKİLÂTI).

REÂYÂ

(رعایا)

Osmanlılar'da tebaa,
halk anlamında kullanılan bir tabir.

Sözlükte "sığır, koyun sürüsü" anlamına gelen *raiyye* / *raiyyet* kelimesinin çoğuludur. İslâm dünyasında yönetici konumundaki askerî tabaka ile ulemânın dışındaki vergi mükellefi halkı ifade eden bir terim olmuş, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne haraç ödeyen gayri müslim tebaa içinde kullanılmıştır. "Raâ" fiilinin Kur'ân-ı Kerîm'deki türevlerinin iki anlamı vardır: "Sürüleri otlatmak, hayvanları yaymak" (Tâhâ 20/54; el-Kasas 28/23); "birinin çıkarlarını gözetmek, bakmak, mukayyet olmak, gütmek" (el-Mü'minûn 23/8; el-Meâric 70/32). Yakınoğu dinleri ve kültürlerinin hem teokratik hem dünyevî anlamda sürüsüne nezaret eden bir çoban şeklinde geliştirdiği hükümdar sembolü için İslâm toplumlarında benzer mecaz ve kavramlar kullanılmıştır. Zamanla reâyâ, toplumun yönetici ve üst sınıflarını oluşturan kalem ve kılıç ehlinin dışında vergiye tâbi esnaf ve çiftçileri ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Bu kavramın kökleri muhtemelen toplumun askerî soylular, kâtipler, Zerdüşti din adamları, nihayet vergi mükellefleri olan köylüler, zanaatkâr ve tüccarlardan oluşan sınıflara bölündüğü Sâsânî İrani'na uzanır. Kavram buradan İslâm devletlerine ve Selçuklular vasıtasıyla Osmanlılar'a geçmiştir. Nizâmülmülk'ün *Siyâset-nâme*'sinde (s. 41-51, 170) iktâ sahiplerinin reâyâyâ nasıl davranması gerektiği üzerinde durulurken reâyânın sultana şikâyet hakkının engellenmemesi, reâyâyâ iyi davranılması ve dünyanın bayındır olması için reâyânın fakir düşmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Selçuklular ve İhanlılar devrinde reâyânın özellikle süreklî savaşlar dolayısıyla giderek daha ağır bir vergi yükü altına girdiği ve kökleri eskilere uzanan pek çok angaryaya tâbi tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde terimin kapsamı köy-

lü-çiftçileri ifade edecek şekilde daralmış ve bu anlam Hindistan'daki müslüman toplumuna geçmiştir.

Osmanlılar'da reâyâ terimi en geniş anlamda seyfiye, kalemîye ve ilmiyeden oluşan askerî sınıf dışındaki bütün halkı kapsar. Bunların büyük çoğunluğu bütün vergileri öder, bir kısmı da bazı hizmetler karşılığında avâriz ve raiyyet rûsûmundan muaf tutulur. Öte yandan kanunnâmeler ve siyasî düşünce eserlerindeki tasnif ve tanımlarda bazan "şehirli taifesi"nin reâyâdan farklı gösterildiği, reâyâ olarak çiftçiköylülerin kastedildiği sezilmektedir. Koçi Bey "şehir oğlanı ve reâyâ taifesi"ni ayrı kategoriler olarak belirttiği gibi ("Reâyâdan ve şehirli den yeniçeri olmak câiz değildir"; bk. *Risâle*, s. 85) konar göçerlerle reâyâyı ayrı telakki ettiğini de ima eder ("Urban ve Türkmen taifesi dahi itaatten çıkıp reâyâ fukarasına zulm ü teaddiyi..."; *a.g.e.*, s. 49). Kanunnâmelerde de reâyâ-şehirli ayırımını gösteren ifadeler vardır. Şehirli çift vergisi ödemez, fakat şehir sınırında çift statüsünde toprağa tasarruf ediyorlarsa "itibar arzadı" ilkesi gereğince çift resmi öderler. Yerini yurdunu terkedip bir müddet şehirde kalan şehirli kısmına katıldığı da kanunnâmelerde yer alan hususlardandır. Böyle farklı mânalara gelebilecek kullanımlar olmakla birlikte geniş anlamda reâyânın şehirli ve konar göçerler dahil asker zümresi dışındaki vergi mükelleflerini kapsadığı açıktır. Yine reâyâ müslüman reâyâ, keferetaifesi (zimmî reâyâ) diye ayrılır. Mardin Kanunu'nda köylerdeki reâyâ müslümanlar ve kefereler olarak ayrıldığı gibi şehirli de aynı şekilde dinî esasa göre tasnif edilmiştir (Barkan, *Kanunlar*, s. 158). Çukurova Vilâyeti Kanunu'nda ise reâyâ-yı Etrâk ve küffâr (kefereler) ayırımı yapılmaktadır (*a.g.e.*, s. 204-205).

Reâyâ kelimesi kaynaklarda sadece Osmanlı Devleti'nin tebaası için değil diğer devletlerin halkı için de kullanılır. Kroniklerde ve başka eserlerde "keferenin reâyâsı / kefereler reâyâları" tabiri sıkça geçer. Dolayısıyla terim bütün toplumlarda "vergi ödemekle yükümlü, yönetilen tabaka" anlamındadır. Osmanlı Devleti'nin gayri müslim tebaası kastedildiğinde tabir "reâyâ keferesi" şeklini alır (*Topçular Kâtibi Abdülkadîr [Kadri] Efendi Tarihi*, I, 379). Rumeli'de Avusturya ile iş birliği yapan Osmanlı tebaası gayri müslimler söz konusu olduğunda da "reâyâ keferesi" terimi kullanılır (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 308, 338). Girit'te Venedik'le iş birliği yapanlar için de "reâyâ keferesinin eşkiyalı" tabiri

ri zikredilir (*a.g.e.*, s. 433). Bu kullanım, "reâyâ keferesi, Sırp reâyâsı" vb. şekillerde XIX. yüzyılın ilk yarısında aynen devam eder (Câbî Ömer Efendi, s. 2, 121, 234, 431, 438, 498 vd.). Osmanlı klasik çağında "reâyâ", "reâyâ ve berâyâ" gibi tabirlerle kastedilen genellikle vergi veren halktır. Tanzimat öncesinde ise reâyâ terimi "gayri müslim Osmanlı tebaası" anlamına gelmeye başlamıştır. Bu dönemde reâyâ (gayri müslim tebaa)-ehl-i İslâm ayırımı açık bir şekilde resmî dile yansımıştır. Meselâ *Lutfî Târîhi*'nde yer alan, 1827'de Yunan meselesiyle ilgili olarak üç devletin elçisiyle (Fransa, İngiltere ve Rusya) Reis Efendi arasındaki görüşmeye ait mükâleme sûretinde reâyâ ve raiyyet tabirlerinin XIX. yüzyıl başlarındaki kullanımının güzel bir örneği bulunur: "... Rumlar'ı oradan (Mora'dan) kaldırarak ... yerlerine meselâ ehl-i İslâm'dan Arnavut veyahut sâir sınıf-ı raiyyeti îvâ etmeye ... ehl-i İslâm kemâ-kân kendi yerlerinde kal'alarında ve reâyâ dahi kemâ fîs-sâbık cizye-i şer'iyye ve sâir mûtat olan vergilerini vererek ..." (Lutfî, s. 237). Buradaki ifadelerden ehl-i İslâm ile reâyâ arasında ayırım yapıldığı, "sâir sınıf-ı raiyyet"ten kastın ise Rumlar dışındaki gayri müslimler olduğu anlaşılmaktadır. II. Mahmud'un 1837'de Bulgaristan'a yaptığı seyahat sırasında en büyük arzusunun "kâffe-i ehl-i İslâm ve reâyânın vikâyeleri ile ... asayiş ve istirahatleri" olduğu belirtilmiştir (İnalçık, *TTK Belleten*, XXVIII/112 [1964], s. 620).

İslâm siyaset anlayışından devralınan askerî-reâyâ ayırımı veya anâsırı erbaa / erkân-ı erbaa kavramlaşmaları Osmanlılar tarafından da kullanılmıştır. Bu kavramlar çiftçi-köylüler, konar göçerler, kasaba ve şehirlerdeki zanaat erbabi, tüccarlar ve hizmet sektörü mensuplarını içine alıyordu. Osmanlı adalet dairesi kavramı birbirine bağımlı şu unsurları öne çıkarmaktaydı: Mülk, asker, hazine, reâyâ ve adalet. Mülk ile (ülke, devlet ve egemenlik) adalet arasında karşılıklı bağımlılık mevcuttu ve iktidarın keyfî bir şekilde kullanılması gayri meşrû sayılırdı. Bu anlayışa göre reâyâ hükümdarlara Tanrı'nın bir emanetiydi. Mülk ve milletin, din ve devletin düzenini sağlamanın en önde gelen şartları olarak Koçi Bey şeriata uygun hareket ve "vedâyi-i rabbû'l-âlemîn olan reâyâ ve berâyâ ahvaliyle takayyüd" etmeyi vurgular (*Risâle*, s. 19). Esasen bu kavram ufak tefek değişikliklerle, fakat özü aynı kalarak hem siyasî düşünce literatüründe hem resmî belgelerde sıkça vurgulanır. Tanrı'nın emaneti olan reâyâyâ zulmedil-